

Κατὰ των μισελλήνων

Η πολεμική του Κοραή εναντίον «των εχθρών του καταφρονημένου γένους ημών»

Του **Γιώργου Τόλια**

Ιστορικού, Ερευνητή ΚΝΕ/ΕΙΕ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ του Αδαμάντιου Κοραή αποτελεί μια από εκείνες τις ευτυχείς στιγμές για τον ιστορικό, κατά τις οποίες ένα μεμονωμένο άτομο, με τη σκέψη και τη δράση του αντιπροσωπεύει και εκφράζει όλη την εποχή του, την οποία μάλιστα εμπλουτίζει με νέο περιεχόμενο. Αυτός βέβαια είναι και ο κίνδυνος: από αρκετά νωρίς, πολλοί ιστορικοί και αναλυτές, γοητευμένοι από τη συγκροτημένη θεώρηση του Κοραή, είδαν τα πράγματα μέσα από τα δικά του μάτια. Ο λόγος εδώ για τις ποικίλες εμπλοκές στον «κοραϊσμό», την ειδική εκείνη προσέγγιση του χαρακτήρα και της φυσιογνωμίας του νεότερου ελληνικού πολιτισμού, προσέγγιση και εμπλοκές, οι οποίες σε αρκετά σημεία παραμένουν ενεργοί έως τις μέρες μας. Με τούτο το σύντομο σημείωμα θα ασχοληθούμε με μια κρίσιμη περίοδο της διαμόρφωσης της κοραϊκής προσέγγισης, όταν αυτή βρισκόταν ακόμη στο στάδιο της διαμόρφωσής της.

Όπως αρκετά συστήματα αξιών, που τείνουν να συγκροτηθούν σε ηγεμονικό λόγο, έτσι και η θεώρηση του Αδαμάντιου Κοραή πέρασε από το στάδιο της διαμόρφωσης μέσα από την αντιπαράθεση. Η περίοδος αυτή, κατά την οποία κρίθηκε η αξιοπιστία και η δυναμική των επιχειρημάτων της, αρχίζει γύρω στα 1790 και κορυφώνεται στα 1803, με την ανάγνωση του *Υπομνήματος για την Παρούσα Κατάσταση του Πολιτισμού στην Ελλάδα*, μανιφέστο της κοραϊκής προσέγγισης για το οποίο θα μιλήσουμε περισσότερο στη συνέχεια. Το αντίπαλο δέος, απαραίτητο πάντοτε προκειμένου να σφυρηλατηθεί μια κοραϊκή θέση, αντιπροσωπεύθηκε από τους «ξένους μισέλληνες», τους «ανθέλληνες» και τους «κατήγορους του γένους».

Τα πυρά του Κοραή

Όλοι όσοι κράτησαν μια κριτική στάση απέναντι στην αναγέννηση της νεότερης Ελλάδας δέχθηκαν, αμέσως ή εμμέσως, τα πυρά του Κοραή. Ωστόσο, οι κυριότεροι στόχοι του στάθηκαν τρεις: Ο Γάλλος ελληνοφίλος d' Ansse de Villosion, ο Ολλανδός φιλόσοφος Cornelliuss de Pauw και ο Πρώσος ταξιδιώτης και διπλωμάτης Jacob Salomon Bartholdy. Πολλές όψεις της πολύπλοκης σχέσης του Αδαμάντιου Κοραή με τους καθοριστικούς αυτούς «αντιπάλους» έχουν διερευνηθεί από τους μελετητές του κοραϊκού έργου. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι εργασίες του Πασχάλη Κιτρομηλίδη

Πορτρέτο του Αδ. Κοραή, ξυλογραφία του ζωγράφου Γιώργου Μανουσάκη στη «Νέα Εστία», της 1ης Μαΐου 1944, στα πικρά χρόνια της γερμανικής Κατοχής. Η μορφή του Κοραή εγγράφεται σε φόντο σκοτεινό, άμεση υπόμνηση της ζοφερής δουλείας. Όμως, το επίμονο, διεισδυτικό βλέμμα του εκμαιεύει από την ψυχή του θεατή ακέραιη τη μυστική υπόσχεση τήρησης του καθήκοντος απέναντι στην Ιστορία και στο ξανά υπόδουλο γένος (Συλλογή Γ. Ζεβελάκη).

για την αντιπαράθεση Κοραή – Bartholdy και η μελέτη του κοραϊστή Μανόλη Φραγκίσκου για την «φιλία» Κοραή – Villosion.

Ο Villosion, φίλος του και συμπαρασάτης του Κοραή κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής του στο Παρίσι, έγινε γρήγορα εχθρός, καθώς επιδόθηκε κατά τα τελευταία χρόνια του σχετικά σύντομου βίου του στην έμμομη και ουτοπική σύνταξη μιας μεγάλης συγκριτικής εγκυκλοπαίδειας της αρχαίας και της νεότερης Ελλάδας. Με το έργο αυτό, απόρροια της βαθιάς του λογισμίας και των παρατηρήσεών του στην Ελλάδα, απειλούσε να καταδείξει την καθολική έκπτωση του ελληνικού πολιτισμού, έκπτωση η οποία είχε ήδη δρομολογηθεί, σύμφωνα με το συγγραφέα, κατά τον 4ο π.Χ. αιώνα.

Ο «χηνώδης» Villosion, ο «παφλαστής» και «σιαλοχώς» Villoi-

son, στάθηκε ο ευκολότερος από τους στόχους του Κοραή. Ο ιδιόρρυθμος χαρακτήρας του μεγάλου Γάλλου φιλόλογου, είχε ως αποτέλεσμα την απόρριψή του από τη λογική κοινότητα της εποχής. Ο Βον Joseph Dacier, Διάρκης Γραμματέας της Ακαδημίας των Inscriptions et Belles Lettres, νεκρολογώντας στα 1805 τον Villosion, περιέγραψε έναν άνθρωπο εκκεντρικό και παράλογο, αυτάρεσκο, ανόητο και ελαφρύ.

Αλλιώς ήταν τα πράγματα με τον Cornelliuss de Pauw. Ήδη στις 15 Αυγούστου του 1790, όταν ακόμη ο Κοραής δεν είχε αποφασίσει εάν θα παρέμενε στη Γαλλία ή θα επέστρεφε στη Σμύρνη, μετέφερε σε γράμμα του στον φίλο του Δημήτριο Λώτο στη Σμύρνη τις σκέψεις του γύρω από την ενθουσιώδη ανταπόκριση των ευρωπαϊκών ακαδημαϊκών κύκλων στις φιλολογικές του εργα-

σίες, με αφορμή τη δημοσίευση σε εφημερίδα της Λειψίας εγκωμιαστικών σχολίων για τον Έλληνα γιατρό που ερμήνευε και σχολίαζε στο Παρίσι το έργο του Ιπποκράτη:

«βλέπων τον τίτλον του Γραικού, εστοχάσθην μήπως συνέφερον αυτό διά να εμφράξει καν τα στόματα των εχθρών του αθλίου και καταφρονημένου γένους ημών, και μάλιστα του καταράτου Παύτου (Pauw), τον οποίον οσάκις ενθυμηθώ, σεληνιάζομαι...».

Ο Corneille de Pauw, πρωτοπόρος των φυλετικών θεωρητικών, στάθηκε ο πρώτος, χρονικά, στη μακρά σειρά ιδεολογικών «αντιπάλων» του Κοραή και καθοριστικός στη διαμόρφωση της κοραϊκής θεωρίας. Ολλανδικής καταγωγής και γαλλικής έκφρασης, εγκαταστημένος στη Γερμανία, ο Pauw είναι ο εκκεντρικός και αμφιλεγόμενος συγγραφέας ενός είδους φυσικής ιστορίας του ανθρώπου, η οποία ακολουθούσε τρία στάδια. Στο πρώτο, ο φιλόσοφος μελέτησε τους «άγριους και κτηνώδεις λαούς», με άλλα λόγια τους αμερικανούς ιθαγενείς. Στο δεύτερο, τους «λαούς που είναι καταδικασμένοι σε μία αιώνια μετριότητα», με άλλα λόγια τους Αιγυπτίους και τους Κινέζους. Στο τρίτο και τελευταίο τους Έλληνες.

«Απόγονοι σκλάβων»

Κατά τον Pauw, ο ελληνικός πολιτισμός ήταν στην ουσία ο κλασικός αθηναϊκός πολιτισμός, ο οποίος μολονότι έδωσε αξιοθαύμαστους καρπούς, παρέμενε ένα πολιτισμός που στηριζόταν στο κέρδος, την ασέβεια, την ηθική διαφθορά, τις προλήψεις και την κοινωνική αδικία. Οι θέσεις αυτές, ήδη ενοχλητικές για έναν ελληνοφιλή, ήταν ακόμη περισσότερο ενοχλητικές για έναν Έλληνα ελληνοφιλή, γίνονταν ακόμη οδυνηρότερες σε ένα παράρτημα της συγγραφής του Pauw, όπου γινόταν λόγος για τους σύγχρονους απογόνους των Ελλήνων και ειδικότερα τους Μανιάτες.

Οι τελευταίοι εμφανίζονταν ως απόγονοι Λακώνων σκλάβων. Αποτελούσαν μια επικίνδυνη φάρα ληστών, η οποία δεν διέφερε σε τίποτε από τις άλλες αναρχικές ορδές της Ασίας. Ήσαν βάρβαροι, μαυριδεροί και κακόσχημοι, άπιστοι και εγκληματικοί. Οι ιερείς τους ήσαν κι αυτοί ληστές τόσο επικίνδυνοι όσο και οι υπόλοιποι. Ο Pauw δεν θα αισθανόταν την παραμικρή έκπληξη εάν μάθαινε ότι είχαν ήδη γευθεί τη σάρκα των Τούρκων.

Για τον Κοραή, η δικαιολογημένη διάθεση ανασκευής των απόψεων αυτών δεν άργησε να γίνει θέμα προσωπικής τιμής. Στην αλληλογραφία του αναφέρεται συ-

χνά στο προσωπικό αυτό πάθος («ταύτην την ώραν, φίλε μου, ρέουσι τα δάκρυά μου ποταμηδόν από την αγανάκτησιν και τον διακαή πόθον της εκδικήσεως») που τελικώς οδήγησε στη συγγραφή του Υπομνήματος.

Το Υπόμνημα ήταν ήδη στα σκαριά στα 1796, όπως φαίνεται από επιστολή του στον Αλέξανδρο Βασιλείου: «...Εις τούτο το... σύγγραμμα έχω σκοπόν να τρίψω (αλλά να τρίψω ισχυρά) το αναίδες πρόσωπον του Γερμανού σοφιστού Παυΐου διά τας φρικώδεις συκοφαντίας, όσας εξέρασε κατά του δυστυχούς γένους των Γραικών, και να τον πληροφορήσω, ότι εις το τέλος του δεκάτου ογδόου αιώνας, μετά μίαν δεινήν αιχμαλωσίαν τεσσάρων σχεδόν εκατονταετηρίδων, ευρίσκονται ακόμη μεταξύ των Γραικών άνθρωποι ικανοί και να συγγράψωσι καθώς οι Ευρωπαίοι και να ανασκευάσωσι τας φλυαρίας ενός τερατολόγου σοφιστού...».

Στα 1799, σε ηλικία 60 ετών, πεθαίνει ο Pauw, ωστόσο αυτό δεν μοιάζει να κατευνάζει τον Κοραή. Εξάλλου, το Υπόμνημα που προετοιμάζει ήταν κάτι πολύ περισσότερο από ένα αντιρρητικό κείμενο. Το κείμενο διαβάστηκε τελικά τον Ιανουάριο του 1803 μπροστά στα μέλη της Εταιρείας των Παρατηρητών του Ανθρώπου. Αυτή η αλλόκοτη συνάθροιση αποτελούσε ένα μοναδικό λόγο μίγματος από φυσιοδίφες, φιλοσόφους, ψυχιάτρους, εξερευνητές και φιλόλογους, το οποίο συγκράτησε ως ενιαίο σώμα (και για ένα σύντομο διάστημα) η επιστημολογική έκρηξη που ακολούθησε τη Γαλλική Επανάσταση.

Εκπτώση και αναγέννηση

Στη φυσική ιστορία του πολιτισμού της Ελλάδας, όπως διαβρωτικά είχε περιγράψει ο Pauw, ο Κοραής αντιτάσσει ένα άλλο σχήμα, δανεισμένο κι αυτό από τη φυσική ιστορία: η έκπτωση και η αναγέννηση της ελληνικής αρετής παρουσιάσθηκαν ως φυσικό φαινόμενο της ιστορίας του πολιτισμού, ως μελέτη «των αιτίων που καταστρέφουν ή ενθαρρύνουν τον πολιτισμό των ανθρώπων» (*Mémoire*, σελ. 1).

Εντούτοις, η σκέψη του Κοραή παραμένει απ' άκρη σ' άκρη του Υπομνήματος πολιτική. Παρουσιάζει την Ελλάδα ως διαρκή αιχμάλωτο πολέμου, ο οποίος ποτέ δεν κατέθεσε τα όπλα. Η ελληνική κοινωνία παρουσιάζεται σήμερα ενοποιημένη και συμπαγής, σε διαρκή ηθική και πνευματική ζύμωση. Οι νέοι σπουδάζουν στη Δύση, οι ελληνικές εκδόσεις πληθαίνουν, ο τόπος έχει γεμίσει σχολεία, οι ναυτικοί, οι έμποροι και οι κεφαλαιούχοι ζουν μέσα σε ευρωπαϊκές ανέσεις και ενθαρρύνουν την εθνική παλιγγενεσία. Ο Pauw «προφήτεψε μπροστά σε όλην την Ευρώπη, με ύφος και σιγουριά ενός θεοφώτιστου, ότι η άγνοια και

η πρόληψη είχαν τόσο βαθιές ρίζες στην Ελλάδα, που καμία ανθρώπινη δύναμη δεν θα μπορούσε να τις ξεριζώσει. Εάν τον είχαν πληροφορήσει για το τι συνέβαινε τότε στην Ελλάδα, θα είχε συλλογιστεί σαν σωστός φιλόσοφος και θα είχε συμπεράνει ότι σε αυτόν τον λαό τα πνεύματα ήταν σε αναβρασμό...».

Το Υπόμνημα δεν πέρασε απαρατήρητο. Ο πρώτος διπλωμάτης, Jacob Salomon Bartholdy, διάβασε το ριζοσπαστικό πολιτικό φυλλάδιο επιστρέφοντας από ένα δίχρονο ταξίδι στην Ελλάδα και αφέρωσε 150 σελίδες της περιηγητικής του αφήγησης στην ανασκευή των θέσεων του Κοραή.

Γόνος εύπορης εβραϊκής οικογένειας του Βερολίνου, με γερές νομικές και φιλοσοφικές σπουδές, ο Bartholdy δεν ήταν το εύκολο θύμα της ελληνικής γοητείας: επιστρέφοντας από το ταξίδι του στην Ελλάδα, σάρκασε με τη φιλελληνική αφέλεια των μελών της Ακαδημίας των Αρκάδων, στέλνοντας τους νερό και μέλι από τη Ρώμη, τα οποία παρουσίασε ως προερχόμενα από την Κασταλία και τον Υμηττό. Οι Αρκάδες βάλθηκαν να συνθέτουν σονέτα, πράγμα που διασκέδαζε πολύ τον Πρώσο περιηγητή.

Για να γίνει κατανοητή η κριτική του Bartholdy πρέπει κανείς να διαβάσει προσεκτικά το Υπόμνημα του Κοραή, και ιδιαίτερα την εισαγωγή και τα συμπεράσματα του φυλλαδίου, με άλλα λόγια το πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσει την πολιτική του ανάλυση. Ηδη από τις πρώτες αράδες του κειμένου, η αναγέννηση την οποία ευαγγελίζεται ο Κοραής εμφανίζεται ως επαναδραστηριοποίηση των αξιών της αρχαιότητας: «Αισθανθήκαμε όλοι την ανάγκη να επανακτήσουμε τα φώτα των προγόνων μας από τα οποία μια μακρά σειρά από κακοδαιμονίες, τρόπον τινά, μας αποκλήρωσε». Ωστόσο η διστακτική διατύπωση αυτό το «τρόπον τινά» της εισαγωγής απαλείφεται στο κλείσιμο. Απευθυνόμενος πλέον στους Έλληνες, ο Κοραής διακηρύσσει: «Θα αποδείξετε σε όλους ότι εάν οι αντίξοες περιστάσεις μπορούν να ερμηνώσουν το πιο εύφορο έδαφος δεν μπο-

Προσωπογραφία του ελληνιστή Annse de Villoison (1750-1805). Φίλος, αρχικά, και συμπαράστατης του Κοραή, ο Villoison επέσυρε αργότερα την οργή και την εχθρότητα του Έλληνα σοφού, για τις απόψεις του περί καθολικής έκπτωσης του ελληνικού πολιτισμού (Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

τέχνης των αρχαίων Ελλήνων. Ξαναπιάνοντας το σχήμα του Κοραή, ο Bartholdy περιέγραψε την Ελλάδα ως ένα μεγάλο δάσος, το οποίο κάποτε ήταν υπέροχο, γεμάτο σπάνια και επιβλητικά δέντρα. Όμως τα γέρικα κλαδιά είχαν κοπεί και κάθε ελπίδα να ξεπεταχθούν νέα βλαστάρια έχει χαθεί. Εκεί όπου παρέμεναν ακόμη οι παλιές ρίζες, κάθε καλλιέργεια αποκλειόταν. Ενδεχομένως να γινόταν να ξεριζωθούν τα πάντα και να επιχειρηθεί στον ίδιο τόπο μια νέα, διαφορετική καλλιέργεια. Και είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς τα αποτελέσματα ενός τέτοιου εγχειρήματος.

Δυναμική εικόνα

Ο Κοραής, στην προσπάθειά του να αρθρώσει μια δυναμική και μαχητική εικόνα της αναδυόμενης ελληνικής κοινωνίας, συνδύασε στοιχεία και υλικό που προέρχονταν από διαμετρικά αντίθετους ορίζοντες: Η δράση και η παρουσία της Εκκλησίας, που στηριζόταν σε παλαιές παραδόσεις και δομές, και εκείνη των ανερχόμενων εμπόρων, οι οποίοι αντλούσαν πλούτο και τεχνονομία από την επαφή με τη Δύση, η ένοπλη παρουσία των Σουλιωτών και των Μανιατών και η εκδοτική δραστηριότητα των ελληνικών παροικιών στην κεντρική Ευρώπη, η χλιδή των εφοπλιστών της Υδρας και η «φωτισμένη» διοίκηση των πριγκίπων από το Φανάρι. Όλα συνθέταν ότι ο Κοραής απεκάλεσε στο Υπόμνημα, και για πρώτη φορά, «ελληνικό έθνος», το οποίο όμως παρουσιαζόταν για λόγους εν μέρει αντιρρητικούς, ενταγμένο στο πλαίσιο της «παλιγγενεσίας της Ελλάδας», με άλλα λόγια της παλιγγενεσίας του πολι-

τισμού των ελεύθερων πόλεων που σάρωσε η μακεδονική κατάκτηση.

Ο Bartholdy απάντησε κυρίως σε αυτό το τελευταίο σκέλος, διαπιστώνοντας την ολοκληρωτική παρακμή των κλασικών αξιών επί του ελληνικού εδάφους. Επιπλέον, τόνισε ότι εκεί που επέμεναν οι απολιθωμένες πια μορφές του παρελθόντος, είτε στη γλώσσα είτε στη νομοθεσία είτε στην Εκκλησία είτε στην παιδεία, με την εσωστρέφεια και τη μισαλλαδοξία που ενείχαν, τίποτε το εποικοδομητικό δεν μπορούσε να επιμένει κανείς.

Ο εξελληνισμός της παιδείας και της κοινωνίας της νεότερης Ελλάδας ήταν προφανής για τον έναν και ανέφικτος για τον άλλον. Συμφωνούσαν περισσότερο στο ζήτημα του εκσυγχρονισμού. Αλλά, ενώ για τον Bartholdy μια νέα πραγματικότητα στην Ελλάδα θα εξέφραζε μια νέα κοινωνία, ελεύθερη από τους Τούρκους και τις αγκυλώσεις της μακραίωνης παρακμής, για τον Κοραή η νέα ελληνική κοινωνία ήταν η φυσική κληρονόμος της αρχαιότητας και αυτή που θα την αναπαύριζε στην Ελλάδα.

Άλλοι καιροί

Ενδεχομένως, κάτω από διαφορετικές περιστάσεις, ο Κοραής και ο Bartholdy να συμφωνούσαν. Τον καιρό εκείνο όμως τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Ο Κοραής δονούσε μια ευαίσθητη χορδή του κοινού του και ο προπαγανδιστικός χαρακτήρας του κειμένου του δικαιολογούσε συνθήματα και ενθουσιασμό.

Ετσι, για τον Κοραή και τον κύκλο του, ο Bartholdy μετετράπη στο δημόσιο εχθρό, στον άνθρωπο που εξέφραζε μόνος του το αντίπαλο δέος. Ο Πρώσος ταξιδιώτης δεν ασχολήθηκε ξανά με τα ελληνικά ζητήματα. Ακολούθησε μια λαμπρή διπλωματική σταδιοδρομία, η οποία τον έφερε αντιπρόσωπο της πατρίδας του στο Συνέδριο της Βιέννης και αργότερα πρεσβευτή της στη Ρώμη. Η τύχη του όμως στην Ελλάδα ήταν διαφορετική. Ο Κοραής ενορχήστρωσε μια ολόκληρη προπαγανδιστική εκστρατεία για να αναρέσει τους ισχυρισμούς του. Ο παρισινός φιλολογικός Τύπος, οι πρόλογοι των ελληνικών εκδόσεων, οι κριτικές τους παρουσιάσεις, οι προσωπικές αλληλογραφίες, βρήκουν από νύξεις και σχόλια κατά του Πρώσου περιηγητή. Στην ελληνική γραμματολογία, ο Bartholdy δεν έτυχε καλύτερης μεταχείρισης. Κατέληξε πθηκος στο μυθιστόρημα του Πιτσιπιού, υποχρεωμένος να υπηρετήσει έναν ανόητο και αυτάρεσκο Αθηναίο ευπατρίδη, έως ότου αφεθούν οι αμαρτίες του. Ο Δημαράς παρατηρεί ότι το όνομά του και μόνον είχε καταντήσει η χειρότερη ύβρις που μπορούσε να ξεστομίσει Έλληνας λόγιος στις αρχές του 19ου αιώνα.

Σημείωση: Τα αποσπάσματα από το «Υπόμνημα» (*Mémoire*) είναι αποδομένα από το γαλλικό πρωτότυπο, από το συντάκτη του παρόντος άρθρου.